

Szerb menekültek Temerinben: identitás és integráció

Serbian refugees in Temerin: identity and integration

DUŠAN RISTIĆ, NAGY IMRE, SAŠA KICOŠEV

Bevezető

Írásunk alapját azok az interjúk képezik,¹ amelyeket 2011-ben szerb menekültekkel készítettünk Temerinben. Ők jellemzően a kilencvenes években érkeztek a vajdasági településre, és „Šešeljtelepen” laknak, ahol a legtöbb horvátországi és boszniai szerb menekült egy tömbben él, zömmel olyan házakban, amelyek felépítését a helyi önkormányzat segítette. Jelen tanulmányunkban arra a kérdésre fókuszálunk, hogy a menekültek elbeszéléseiben miként jelenik meg etnikai/nemzeti identitásuk, illetve hogyan látják, értékelik integrációjukat az őket befogadó település társadalmába, vajon új otthonra találtak-e Temerinben.

Az identitást meghatározó etnikai, társadalmi, kulturális, területi (térbeli) sajátosságok kölcsönösen feltételezik, megerősíthetik vagy éppen kiolthatják egymást. Újabb irodalmak deterritorializációról és reterritorializációról beszélnek, mint olyan markáns térbeli folyamatokról, amelyek jelentős hatással lehetnek identitásunk változására (Stojković 2008, 25.). A globalizáció, valamint az információs és kommunikációs technológiák fejlődése és terjedése következtében az identitás kevésbé kötődik konkrét földrajzi területekhez, gyengülhetnek a lokális, regionális és nemzeti kötődések, ebben az értelemben tehát az identitás deterritorializációjáról beszélhetünk (Mlinar 1990, 20.). A migráció azonban nagyon is konkrét földrajzi terek – országok, régiók, lokalitások – között zajlik, a migránsok identitását a maguk mögött hagyott mellett az új tér és társadalom gazdasági, politikai és kulturális struktúrái is alakítják. Ebben az esetben reterritorializációról beszélhetünk, olyan folyamatról, amelynek során a migránsok beilleszkednek, integrálódnak egy új helyen, s eközben identitásuk is átalakuláson megy keresztül.

Éppen a migráció, a migránsok történetei világítanak rá arra, hogy identitásunk nem állandó, hanem idővel – és térbeli elmozdulással – változik. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az identitás a történelmi, kulturális és a jóléti viszonyok

kontinuitásától és diszkontinuitásától függ (Hall 1993a, 225.; Hall 1993b). A migránsok, a menekültek beilleszkedése, integrálódása új környezetükbe nem csupán a megélhetésben, a boldogulás lehetőségeiben, az életkörülményekben, hanem az identitásukban is alapvető jelentőségű. Az egzisztenciális biztonságon túl az érzelmi biztonság is szükséges a személyiség, az identitás stabilitásához; az az érzés, hogy új környezetük be- és elfogadja őket, hogy tartoznak valahová.

Temerini beszélgetőpartnereink életében a migrációt a háború kényszerítette ki. Nem tervezték az elvándorlást, menekültek, nemegyszer elveszítették mindazt, amit évek munkájával teremtettek, és egy új helyen újra kellett építeniük az életüket. Túl ezen az egzisztenciális törésen – amely akkor is törés marad, ha a befogadó állam és a helyi politika minden eszközzel igyekezett támogatni őket –, identitásukat is újra kellett építeniük. Ha mindig is szerbnek vallották, tartották magukat, a háború előtt egy multikulturális voltára büszke államalakulatban, néhányan közülük vegyes nemzetiségű környezetben éltek. Korábbi lakóhelyüket, életüket azért kellett maguk mögött hagyniuk, mert szerbökként ellenséggé váltak az etnikailag homogén nemzetállamok kialakításáért folytatott háborúban. Menekültként olyan országba érkeztek, ahol a többségi nemzet elismert tagjaiként biztonságban élhetnek, Temerinben pedig vegyes, magyarok és szerbek lakta környezetet találtak. A migránsok elbeszéléseiből kiviláglik, hogy a háború, a menekülés tapasztalata – amelyről csak kevesen voltak hajlandók beszélni – szerb nemzeti identitásukat táplálta és erősítette. Noha néhányan közülük egzisztenciális nehézségekkel küzdenek, mindannyian arról számoltak be, hogy Temerinben megtalálták új, befogadó és támogató otthonukat.

A nemzeti identitás és a háború

Gavrilo² 1950-ben született, Horvátországból menekült el és 1997-ben, 47 évesen érkezett Temerinbe feleségével és fiával, lánya már Temerinben született. Korábbi lakóhelyén kisiparosként dolgozott, tevékenységét Temerinben is folytatja. Felesége háziasszony, fia saját kisvállalkozást visz, lánya egy állami vállalat alkalmazásában dolgozik. Menekülésük körülményeiről nem beszélt az interjú során.

„Nagyon tiszteltem az országot, amelyben éltem, a katonakönyvemben is jugoszlávként voltam bejegyezve. Kérdés: Ma is jugoszlávnak érzi magát? Nem! [energikusan] Engem cserbenhagyott a JNA [Jugoszláv Néphadsereg] és Jugoszlávia... Én szlavóniai szerb vagyok... szlavóniai szerb, és nem szégyellem magam emiatt.”

A rövid részlet drámai tömörséggel utal arra a jelentős törésre, amely Gavrilo életében bekövetkezett. A jugoszláv időszakban a „testvériség, egység” eszméjét a legközvetlenebb módon a néphadsereg valósította meg, a vezetés ügyelt arra, hogy különböző nemzetiségű férfiak kerüljenek össze katonaidejük alatt.³ Gavrilo

olyannyira komolyan vette a „jugoszlávság” eszméjét, hogy a katonaságnál jugoszlávnak és nem szerbnek vallotta magát. Az egyes nemzeti identitások jelentőségét tagadó és elfedő „jugoszláv” identitással szemben áll Gavriło jelenlegi – Jugoszlávia erőszakkal kísért fölbomlását, saját menekülését követő – identitása, amelynek érzelmi jelentőségét az ismétléssel is aláhúzza. Erről az új identitásról beszélve a nemzeti hovatartozásra utaló „szerb” és a származási helyre utaló „szlavóniai” egymás mellett áll, egyforma súllyal és jelentőséggel bír. Jugoszlávia és a jugoszláv identitás a végérvényesen eltűnt múlthoz kötődik, ahogy az a „tisztelet” is, amelyet az akkori ország iránt érzett Gavriło, akiből teljesen hiányzik e múlt iránti nosztalgikus vágyódás.⁴ Az „engem cserbenhagyott a JNA és Jugoszlávia” mondat magába sűríti a háború tapasztalatát, egyben felülírja, semmissé teszi a jugoszláv múltat és tapasztalatot. A megfogalmazás pedig arra utal, hogy Gavriło elszenvédője és nem alakítója volt az őt menekülésre szorító történelemnek, Jugoszlávia mint ország és eszme elárulásának.

Az 1942-ben született Aleksandar és felesége korábbi horvátországi lakóhelyükön pedagógusként dolgoztak, *„rendes fizetésünk volt, teljesen harmonikus életet éltünk. Volt házunk, kertünk, tele gyümölcssel, voltak disznóink, csirkéink. Nagyon jó volt ott élni.”* Aleksandar egyike azoknak, akik hajlandóak voltak felidézni menekülésük körülményeit: éppen hogy el tudtak menekülni a horvát katonák elől, étlen-szomjan, alvás nélkül gyalogoltak erdőkön, földeken át, nyolc nap után érkeztek Újvidékre, ő, a felesége és a lánya.

Aleksandar elbeszélése, amelyben felidézi maga és horvát származású felesége horvátországi életét, nem nélkülözi a teleologikus meseszöveg narratív stratégiáját (lásd pl. Gyáni 2002, 140.), vagyis hangsúlyozza azokat a mozzanatokot, amelyek a későbbi konfliktusok, a majdani háború irányába mutatnak.

„A feleségem horvát származású, és mindketten tudtuk az elejétől fogva, hogy problémák lesznek, mert én meg szerb vagyok. Normális életet éltünk egy békés környezetben. De valahogy a nacionalizmus már akkor is ott lapult, ott lapult végig, érti? Nem lehetett pontosan kitapintani a feszültséget, de volt ott valami. (...) Nem mondhatom azt, hogy nem volt feszültség, érezni lehetett a levegőben, hogy nincs minden teljesen rendben.”

A békés felszín alatt „lapuló” nacionalizmus iránt Aleksandar talán azért is érzékenyebb, mert szerbként horvát feleséget választott magának; szavai arra utalnak, hogy ez a döntés kockázatot jelentett, ami – legalábbis visszamenőleg – árnyékot vet a békésen együtt élő nemzetiségek idilli képére. Aleksandar is szenvedélyesen vallott identitásáról: *„Én szerb vagyok! [energikusan]. Én szerb nemzetiségű vagyok, és egy horvattal kötöttem házasságot... és én erre büszke vagyok.”*

Jesna 1993 óta él Temerinben, ahová férjével és három gyermekével érkezett. Horvátországi életére emlékezve gyarapodásról beszél, amelynek megtestesülése a családi ház. *„Gyönyörűek! [az emlékei] Tényleg nagyon szép volt... éveken át építettük a családi házunkat... új szobát csináltunk a fiunk számára. A háborúval mindent elvesztettünk. A házunk 1992-ben leégett.”* Az életüket meghatározó éles határvonalat politikai személyhez köti:

„Tuđman elnökké választásáig nagyon jól éltünk Horvátországban... gazdasági értelemben is, és az emberi kapcsolatok tekintetében is. Azután elkezdődtek a provokációk. Azzal fenyegettek minket, hogy minden szerb lányt megerőszakolnak, az elején pszichológiai háború folyt. A legjobb barátom, aki horvát volt, azt mondta, jobb, ha elmegyünk, féltett bennünket. Egy nap jött a hadsereg a falunkba, és elterjedt a hír, hogy minden szerbet megölnék. A környékünkön az összes falut körbevették. Amikor a konfliktusok a JNA-val elkezdődtek, eljöttünk. Szörnyű volt.”

A nemzetiségi kötődését firtató kérdésre Jesna így válaszolt: *„Én egy Horvátországból származó szerb vagyok, ott születtem, és nincs bennem emiatt szégyenérzet. Én az embereket a lelkük és a viselkedésük alapján ítélem meg, és nem az etnikai hovatartozásuk alapján.”*

A múltat, Horvátországot, a horvátországi életet felidézve beszélgetőpartnereink többsége – Jesnához hasonlóan – jólétről, gyarapodásról, biztonságról beszélt,⁵ életkortól függetlenül. Így a joghallgató Nega is, aki mindössze hétéves volt, amikor 1995-ben szüleivel Temerinbe érkezett: *„A szüleim ott dolgoztak, és jól kerestek... Azt mondhatom, hogy nagyon jó életünk volt. Minden nagyszerű volt.”* Aztán jött a háború. Úgy emlékszik, hogy keresztszülei autóján hagyták el otthonukat, az autóban hat gyerek és három felnőtt zsúfolódott össze, édesanyja éppen várandós volt. Az utazás maga volt a katasztrófa. Szülei egy hotelban dolgoztak, míg otthon éltek, Temerinben különböző munkahelyeken próbálkoztak, jelenleg zöldségtermesztéssel foglalkozik a család. Amikor a saját és a szülei nemzeti hovatartozásáról kérdeztük, így válaszolt:

„Mindketten [a szülők] szerb nemzetiségűek. Hagyományos szerb esküvőjük volt, és minket is a szokásoknak megfelelően neveltek... Én horvátországi szerb vagyok... jobban mondván egy Horvátországban született szerb. Én büszke vagyok a származásomra... és nem szégyellem magam amiatt, hogy Horvátországból származom... Mindig szívesen mennék vissza arra a helyre, ahol a gyermekkoromat töltöttem.”

Ha az idézett interjúrészeket közös jellemzőit keressük, akkor először is a múlt és a jelen közötti mély törésre hívhatjuk fel a figyelmet. Ez a törés nyilvánvalóan a háborúhoz és a meneküléshez köthető, az elbeszélésekben a Horvátországban eltöltött múlt áll szemben a szerbiai jelennek. A horvátországi, háborút megelőző múltból Gavriło s részben Aleksandar is identitáskategóriákat (jugoszláv, szerb) használva mesélt, beszélgetőpartnereink többsége jellemzően a megélhetéshez, boldoguláshoz kapcsolódó tapasztalatokat kötötte ehhez az időszakhoz, a nemzeti, etnikai identitás(ok) a vegyes házasságok, barátságok kapcsán vagy burkoltan, mint Jesna történetében, a Tuđman elnöksége előtti időket jellemző jó emberi kapcsolatokra való utalásban jelennek meg. Megkockáztatjuk azt a feltevést, hogy a háborút megelőző időszakban a nemzetiségi hovatartozás nem játszott perdöntő szerepet interjúalanyaink életében, nem is kényszerültek önmaguk identitásának megvallására. A háború drámai változást hozott, hiszen szerbként ellenséggé váltak, ezért menekültek otthonukat hátrahagyva a szerb (akkor jugoszláv) nemzetállam területére.

Szembetűnő, hogy az összes idézett interjúalany fontosnak tartotta hangsúlyozni az őket kérdező kutatóknak: büszkéek arra, illetve nem szégyellik, hogy szerbek. Közlebbbről szemügyre véve ezeket az állításokat látható, hogy a „büszke vagyok”, illetve „nem szégyellem” ugyan minden esetben a szerb származásra, identitásra vonatkozik, de nem csupán arra. A szerb identitáshoz kötődő büszkeség hangsúlyozása értelmezhető úgy, hogy az interjúhelyzetben a megkérdezettek fontosnak tartották kifejezni kötődésüket és lojalitásukat az őket befogadó nemzethez. Ezen túlmenően azonban okkal feltételezhetjük, hogy a háború és a kényszerű migráció tapasztalata miatt hangsúlyozzák szerb mivoltukat. Egyfelől abban az értelemben, hogy noha eredeti hazájukban ellenségé váltak, szerb identitásukra akkor is büszkéek maradtak, másfelől úgy, hogy szerbségük, valamint az, hogy saját nemzeti közösségükben élhetnek, mintegy kárpótolja őket a háború okozta veszteségeikért, vagyis fontosabb az elveszített és hátrahagyott javaknál, az esetleges egzisztenciális gondoknál.

Néhány megszólaltatott interjúalanyunk kifejezte, hogy szerb identitása mellett büszke a származási helyére, azaz nem szégyelli, hogy Horvátországban született szerb, vagy éppen arra, hogy horvát feleséget választott magának. Feltételezhetnénk, hogy ezt azért tartják fontosnak említeni beszélgetőpartnereink, hogy megkülönböztessék magukat, finoman elhatárolódjanak az őshonos/szerbiai szerbektől.⁶ Mégis azt gondoljuk, hogy elsősorban azért hangsúlyozzák nemzeti hovatartozásuk és származási helyük miatt érzett büszkeségüket, mert így kifejezhetik, hogy nem tagadják meg előző életüket, hogy megőrizték önazonosságukat, a háború előtti és utáni életük és tapasztalataik, identitásuk között folyamatosságot tudnak, akarnak teremteni. Jesna szavai arról, hogy az emberek megítélésében az etnikai hovatartozásuknál fontosabbnak tartja „lelküket és viselkedésüket” viszont már valódi elhatárolódást jeleznek a nacionalista diskurzusoktól.

A háború, a menekülés mélyen beleíródott az emberek életébe, identitásába. Az egyetemista Lilija csak két éves volt, amikor 1991-ben szüleiivel elmenekült Horvátországból (Temerinbe csak 1996-ban költöztek), de mint mondja, szülei elbeszéléseiből tudja, „*hogyan zajlottak a dolgok*”. Édesanyja a háború alatt és azt követően is fenntartotta és ápolta régi kapcsolatait volt horvát kolléganőivel – akik „*nagyon jó emberek*” – és egy otthon maradt muszlim barátjával, „*úgyhogy nem látok semmilyen akadályt, ami miatt ezeket a barátságokat a jövőben ne lehetne folytatni*”. Amikor nemzetiségi hovatartozására, kötődésére kérdeztünk, válaszába beleszötte értékelését a háborúról és véleményét a különböző nemzetiségű emberek együttélésének lehetőségéről:

„*Mi szerb család vagyunk. Ami történt, megtörtént, nem az embereket kell okolni, hanem a politikusokat, akik a három [szerb, horvát, muzulmán] oldal között a konfliktust gerjesztették. A hétköznapi emberek szenvedtek ettől. Természetesen vannak más vélemények is, például egyes múltbeli dolgok miatt nem szeretném, ha muzulmán vagy horvát lenne a férjem... az egy másik dolog, de a barátsággal nincs probléma.*”

A régi és az új otthon

A menekültek számára a szerb állampolgárság megszerzésének egyszerre volt/van gyakorlati és szimbolikus jelentősége. Az állampolgársággal megnyílik az út a munkahelyekhez, közszolgáltatásokhoz stb., de az állampolgárság egyben az államhoz, a politikai nemzethez, a nemzeti közösséghez való tartozást is dokumentálja. Az interjúk alapján úgy tűnik, hogy mindenki nehézségek nélkül megszerezte az állampolgárságot, s a kettős állampolgárság lehetőségével élve⁷ többen megtartották eredeti boszniai, horvát (olykor mindkét) állampolgárságukat.⁸

Mások azonban, mint Aleksandar, aki horvát származású feleségével együtt szerb állampolgár, felcsattant, amikor azt kérdeztük tőle, hogy kettős állampolgár-e: *„Nem! (felháborodva) Nem kell nekem semmi, ami az övék! Láttam, hogy hogyan kezelik a dolgaikat...”* A horvát állampolgárság elutasításával Aleksandar nem áll egyedül, mástól is hallhattuk: *„nem kell nekem semmi, ami az övék”*. Azzal, hogy a horvát állampolgárságot elutasítják és kizárólag a szerb állampolgárság mellett döntöttek, erős nemzeti kötődésüket és Szerbiával mint új hazájukkal, otthonukkal való mély azonosulásukat fejezik ki. Úgy is fogalmazhatunk, hogy ezekben az esetekben a menekültek szimbolikus is szakítottak korábbi hazájukkal, otthonukkal, Horvátországgal.

A megkérdezett Temerinben élő menekültek egy része tartja a kapcsolatot otthon maradt rokonaival, barátaival; meglátogatják őket, telefonon, Skype-on beszélnek, mások viszont nem szívesen vagy egyáltalán nem látogatnak vissza szülőföldjükre.

Gavrilonak élnek barátai Horvátországban, kapcsolatban áll sógorával, aki a konfliktusok elültével hazaköltözött. A sógor mesélte neki, hogy noha ő szerb, gyerekeit minden dokumentumba horvátként jegyeztette be.

„Emlékszem a [sógor] szavaira: »azt akarom, hogy a gyerekeim békében, biztonságban éljenek«. Még az is lehet, hogy magát is ortodox horvátnak vagy valaminek vallotta, nem tudom. Én nem lennék képes ilyesmire. Nem vagyok hajlandó ilyesmit tenni, és ez az oka annak, hogy nem megyek oda vissza.”

Sógora egyéni történetét, a szerb identitás félelemből és biztonság iránti vágyból fakadó önkéntes feladását, a rejtőzködés stratégiáját Gavriło általános szintre emeli, mintha ez a magatartás a szerbek visszatérésének feltétele lenne, amit ő természetesen elfogadhatatlannak tart. Más a helyzet Jesnával, aki néha, jellemzően nyáron, meglátogatja a bátyját, de soha nem megy vissza oda, ahol hajdani házuk állt. Néhány régi szomszédal is tartja a kapcsolatot, *„de már semmi sem olyan, mint akkor. (...) A házunkat felgyújtották, az a jelenet, az egész nagyon fájdalmas”*. Jesnában a látogatások az őket ért háborús traumát ébresztik fel.

Jelena 1973-ban született, 1995-ben egy éjszaka a szomszédjai keltették fel, szó szerint átmenekítették a határon. Hat hónapos veszélyeztetett terhes volt, semmit sem tudott a férjéről. Amikor megérkeztek Szerbiába, panaszkodik, mindenkit véletlenszerűen helyeztek el, senkit nem kérdeztek arról, hová akar menni. Szülei és bátyja Temerinbe kerültek, ő a családjával Belgrád környéki településeken lakott,

majd válása után, 2004-ben, gyermekeivel maga is Temerinbe költözött. Jelena családjából néhányan visszatértek Horvátországba. Az ő ingatlanuk is odalett, talán kérhetne érte kárpótlást, de bizonytalan, attól fél, sokba kerülne az ügyintézés. Férjének szülei is hazatértek, már hetven éven felüliek. Ők küldik az útiköltséget, amikor Jelena az unokákkal évente egyszer meglátogatja őket.

„Egyszerű ez, a gyerekeim kapcsolatot akarnak tartani a nagyszüleikkel, évente egyszer látni akarják őket. De én nem érzem ott magam biztonságban.

Amikor átutazunk Horvátországon, rendszerint csöndben vagyok, nem beszélek senkivel, csak akkor könnyebbülök meg, ha beléptünk a házba.”

A horvátországi és boszniai szerb menekültek olyan országba érkeztek, ahol nem zajlottak háborús események, nem került sor etnikai tisztogatásokra, s ahol viszonylag hamar új otthonra találtak. A temerini szerb menekültek integrálódásáról gondolkodva – tűnjék első pillantásra bármilyen távoli példának –, érdemes felidézniünk Stefansson tanulmányát (2006), aki a hajdani többnemzetiségű Banja Lukán, a boszniai Szerb Köztársaság fővárosában azt vizsgálta, hogy a városból elűzött s a Dayton⁹ követő tulajdoni kárpótlás során hazatérő menekültek és a korábbi otthonaikból elűzöttek különböző csoportjai számára mit jelent az otthon, az otthonhoz való kötődés.

A szerző a boszniai városban három típust azonosított. Az elsőt a külföldről véglegesen hazatelepedő bosnyákok kis csoportja alkotja, főként idős emberek, akik lényegében saját házukba, „kis” otthonukba bezárkózva, marginalizálódva élnek, hiszen környezetüket, a nyilvános tereket, a „nagy” otthon a szerbek vették birtokukba, s ők félnek a velük való érintkezéstől. A külföldön élő bosnyák menekültek közül sokan megtartották házukat, s azt amolyan nyári lakként használják, amelyre távollétükben gyakran a városba menekült szerbek vigyáznak. E „transznacionális” bosnyák migránsok nyaranta megérkeznek a városba, látogatásaik rejtett célja, hogy demonstrálják a szegénységben élő szerb többségnek, hogy menekülteként sokra vitték; az év nagy részében üresen álló ház arra szolgál, hogy kifejezze a bosnyákok erkölcsi fölényét, nemzeti büszkeségét és külföldön szerzett gazdagságát. A harmadik csoport számunkra a legérdekesebb, ők azok a Horvátországból és Bosznia más részeiből elűzött szerb menekültek, akik közül a kutatás idején sokan nem jutottak még saját lakáshoz, házhoz, vagyis „kis” otthonhoz, viszont fontosnak találták hangsúlyozni etnikai és érzelmi kötődésüket a „nagy” otthonhoz, Banja Lukához és a boszniai Szerb Köztársasághoz. Ezek a menekült szerbek nem akartak hazatérni korábbi otthonaikba, ahol marginalizáltan, kisebbségi sorban élhetnének csak,¹⁰ a köztársaságra pedig olyan otthonként tekintenek, amely számukra biztonságot, menedéket nyújt az ellenséges bosnyák muszlim környezetben.

Ha hasonlóságot keresünk a Banja Lukán és Temerinben élő horvátországi és boszniai szerb menekültek történetében, akkor a hajdani otthonuk, szülőföldjük iránt érzett honvágy, nosztalgia feltűnő hiányát említhetjük, ami nyilvánvalóan a háborús tapasztalatokhoz, traumákhoz kötődik. A Banja Luka-i menekültek nemigen ápolják a kapcsolatokat az otthoniakkal, ritkán járnak

vissza hajdani lakóhelyükre, akkor is inkább praktikus ügyeket intéznek. S láthatjuk, a temeriniek közül sem látogat mindenki haza, ők sem érzik biztonságban magukat, az utazások újra felidézhetik a fájdalmas veszteségeket. Azt is láthatjuk, hogy a „nagy” otthon, Szerbia menedéket, biztonságot, támogatást és erős nemzeti öntudatot, identitást kínált a temerini menekülteknek. A különbség a befogadó békés környezet mellett talán abban ragadható meg leginkább, hogy az állami és helyi támogatásnak köszönhetően a temerini menekültek „kis” otthonukat (lakásaikat, házaikat) hamarabb és könnyebben megtalálták, megépítették, mint Banja Luka-i sorstársaik.

„*Temerin az új otthonunk*”, „*szeretünk itt lenni*”, „*ittthon érzem magam itt*” – hasonló mondatokat gyakran hallottunk beszélgetőpartnereinktől. Mindez nem jelenti azt, hogy mindenki könnyen boldogulna. Gavriło igen elégedetnek mondja magát, úgy érzi, elfogadták őt, aki fél Temerint ismeri, nagyon sok szerb és magyar barátja van, vállalkozása néhány magyarnak is munkahelyet biztosít. Aleksandar felesége nem kapott sehol állást, miután Temerinbe érkeztek, ő maga pedig különféle betanított munkákat végzett. Mindketten nyugdíjasok. Aleksandar Temerint az új otthonuknak nevezi, ahol befogadták őket, ahol rokonaik, barátaik élnek, ahol sok ismerősre tett szert; „*nagyon jól beilleszkedtünk*”.

Jesna élete nehéz, Temerinbe érkezésük után mindenféle munkát elvállaltak, majd élelmiszert kezdtek el árulni a piacon. Szív-műtéte miatt azonban ő már nem tud dolgozni, csak férje jár a piacra. Három felnőtt gyerekük támogatása nélkül a számlákra sem futná a jövedelmükből. „*Elfogadtak itt minket, de azért volt arra példa, amikor a földön dolgoztunk, olyan megjegyzéseket hallottunk, hogy miért vesszük el mi, menekültek a munkát az idevalósiaktól, hogy miattunk nincs munkájuk...*”

Lilija tanul, beteg édesapját nemrég veszítette el, édesanyja takarítóként dolgozik egy iskolában, „*valahogy megélünk*”. Temerinben mindenki nagyon kedves velük, magyarok, szerbek egyaránt, senkivel nincs problémájuk.

Bojan 1942-ben született, 1995-ben menekült el otthonából, 2001-ben érkezett Temerinbe, előtte két másik településen élt menekülttáborban, majd bérletben. 1983-ban rokkant lett, 1986 óta nyugdíjas. Nagyon nehezen élnek, a családban csak Bojan fiának van munkahelye, ő maga „*nyomorult 120 eurós nyugdíjból*” él, amit a Szerb Köztársaságtól kap, „*pedig Bosznia-Hercegovinából való vagyok*”.

„*A helyi lakosság tökéletesen elfogadott engem. Sok ismerősöm van itt, szerbek is, magyarok is, nincsenek problémák. Itt itthon érzem magam, még a Menekültügyi Minisztériumtól is kaptunk segítséget, és az igazat megvallva, minden segítség sokat jelent... Az igazat megvallva ma már Temerin az otthonom...*”

A megélhetés érzékelhető nehézségei és a helyi lakosokkal kapcsolatos esetleges rossz élmények ellenére is a megkérdezett menekültek, akik tíz-húsz éve élnek Temerinben, magukat a helyi vegyes etnikumú társadalomba teljesen beilleszkedett, elfogadott emberekként, családokként jellemzik.

Az integrálódásban, abban, hogy otthon érzik magukat, bizonyára nagy súllyal esik a latba, hogy – legalábbis az általunk megkérdezett temerini szerb menekültek – jellemzően nem számukra idegen, ismeretlen helyre érkeztek, ren-

delkeztek már rokonokkal, ismerősökkel a településen, akiktől közvetlen segítséget, támogatást kaptak. Éppen azért költöztek Temerinbe, mert a már régebben itt élő rokonok, barátok, ismerősök informálták őket a helyi viszonyokról és lehetőségekről, és ők eleve számoltak azzal, hogy – ha csak átmenetileg is – támaszkodhatnak rájuk. Amikor azt kérdeztük, miért éppen Temerinbe költöztek, sorra hallottuk a tipikus válaszokat: „*rokonok kapcsolatok miatt jöttünk ide*”; „*volt egy rokonom itt Temerinben, megkérdezte, hogy tudna-e nekünk valamiben segíteni*”; „*a férjem rokonai itt élnek, úgy döntöttünk, ide költözünk a hely és a munka miatt*”; „*az apám unokatestvére itt van Temerinben, egyszerűen az érzés, hogy van itt valakim*”.

Boromir 1952-ben Bosznia-Hercegovinában született, 1955-ben az egész család: a szülők, apja édesanyja és két fivére valamint ő és két testvére Temerinbe költözött. Iskoláit Újvidéken végezte. Egészségügyi problémák miatt nyugdíjazták, ezt megelőzően huszonkét éven át dolgozott egy temerini gyárban. Ő az alábbiakat mondta a menekültek érkezéséről:

„Sokaknak volt Boszniában és Horvátországban rokonsága, és ez az első hullám 1995-ben érkezett meg. Itt az emberek a segítségükre siettek, vittek vizet és ételt a közös szálláshelyekre... vagyis tényleg segítettek nekik. A második generációs nagybácsim, nem közvetlen rokon, 1995-ben menekült ki Boszniából. Mi befogadtuk őt, tetőt adtunk a feje fölé. Nálunk voltak, amíg fel nem találták magukat egy kicsit...”

Az általunk megismert temerini szerb menekültek történetei rámutatnak a kapcsolathálózatok migrációs folyamatban játszott jelentőségére, amelyet a szakirodalom számos más példája is igazol (lásd Gödri 2004; Massey, Arango, Graeme, Kouaouci, Pellegrino, Taylor 2001; Tilly 2001).¹¹ A kapcsolatok láthatóan meghatározóak voltak a menekültek letelepedéséről, az új otthon kiválasztásáról hozott döntéseiben, társadalmi tőkeként működtek, hiszen támogatást jelentettek, hozzáférést alapvető információkhoz, forrásokhoz (olcsó ingatlan, munkahely stb.).¹² A kapcsolatok jelentősége a másodlagos (immár Szerbián belüli) migráció eseteiben is fontosnak bizonyult. Nem egy beszélgetőpartnerünk előbb más szerbiai/vajdasági településen próbált boldogulni, s csak azután költözött Temerinbe. Szemben a kilencvenes években érkezettekkel, azok, akik később döntöttek arról, hogy ide költöznek, sokkal tudatosabban mérlegelhetők a megélhetés és boldogulás szempontjait: Újvidék közelségét, ami elérhető munkahelyeket és a gyerekek jövője szempontjából fontos iskolákat jelent, valamint a tartományi központnál kedvezőbb ingatlanárakat is említették mint a letelepedés mellett szóló érveket.

Tanulság gyanánt: a békés Temerin

Az általunk megkérdezett szerb emberek – mind a menekültek, mind a már hosszabb ideje „öslakosként” itt élők – Temerinről egyrészt a menekülteket befogadó, segítőkész, másrészt a különböző nemzetiségű emberek békés együtt-

élését biztosító településről beszéltek. Jovan szülei Boszniából érkeztek a Vajdaságba, ő már Temerinben született 1959-ben, s munkahelyének köszönhetően is aktívan részt vett a menekültek ügyének rendezésében.

„Mivel én a Védelmi Minisztériumban dolgoztam, az elsők között vettem részt a menekültek fogadásában, és meglehetősen komolyan vettem részt az egész történetben. Az első horvátországi menekülthullám megérkezése óta, azaz 1991 óta nagyon aktívak vagyunk, hogy segíteni tudjunk ezeknek a szerencsétlen embereknek.” És így folytatta: A helyi közösség annyit segített, amennyit csak tudott... mindent megtettünk, amit tudtunk...”

Boromir, tudjuk, személyesen is támogatta egy rokonát az első időkben, de véleménye szerint a segítség az egész közösséget jellemezte:

„Az emberek elfogadták a helyzetet. Lényegében a mi vidékeinkről származó emberekről van szó. Tulajdonképpen ők mindannyian szerbek, akik segítséget és megértést kaptak itt a honfitársaiktól. És nem csak a menekültekkel van ez így. Az egymás megértése és tisztelete megvan a magyarok és a szerbek között is. A cégben, ahol dolgoztam, a munkások fele magyar nemzetiségű volt, de mindannyian jól kijöttünk... minden konfliktus nélkül.”

A menekültekkel szemben tanúsított megértő és támogató viselkedés tehát Boromir szerint nem választható el a békés együttélés temerini modelljétől. Tudjuk, hogy létezik egy olyan kép is Temerinről – s a nyilvánosságot ez a kép uralja –, amely a magyar és a szerb fiatalok közötti erőszakos konfliktusokat mutatja. Tudjuk, hogy a nagyszámú menekült érkezése a település etnikai arányainak s ezzel a politikai viszonyok és például az oktatási intézményrendszer megváltozását eredményezte, hogy ezek a változások természetüknél fogva érdekkonfliktusokkal járnak. Beszélgetőpartnereink konfliktusokról, pontosabban kellemetlen élményekről csak elvétve s csak mint eseti, inkább kivételes jelenségekről ejtettek szót, történeteiket az új/régi otthonukat jelentő, békés, befogadó, támogató Temerin köré szőtték. Talán önkéntelenül is a nyilvánosságban megjelenő, konfliktusokra fókuszáló képet és diskurzust igyekeztek ellensúlyozni az interjúk során, menekültként törekedtek arra, hogy kifejezzék kötődésüket, lojalitásukat a befogadó nemzet és város, a „nagy” otthonok iránt.

Jegyzetek

- 1 Összesen 20 interjút készítettünk, 10-10 férfi és nő került a mintába, tizenheten menekültek, hárman régi temerini szerb lakosok. Az interjúalanyok kiválasztásában segítséget nyújtott az a férfi, akit az önkormányzat a kilencvenes években megbízott a menekültek ügyeinek intézésével.
- 2 Beszélgetőpartnereink természetesen nem saját nevükkel szerepelnek.
- 3 A vajdasági magyar férfiakkal készült interjúkban is gyakran hallottunk történeteket a Jugoszláv Néphadseregben eltöltött évekről, s ha az elbeszélők vegyes érzelmekkel beszéltek is a katonaidőről, abban egyetértés mutatkozott, hogy itt találkozhattak Jugoszlávia minden nációjával, ami értékes tapasztalat volt számukra.

- 4 Az ún. jugónosztalgiahoz lásd Váradi, Eröss (2013) tanulmányát e számban. A katonai évekre való utalás miatt is érdemes megjegyezni, hogy a JNA nosztalgikus emlékezetének diskurzusa jelen van a posztjugoszláv térségben, párhuzamosan a polgárháborúhoz, nemzeti olvasatban a nemzeti függetlenséget kivívó háborúhoz kapcsolódó nemzeti-maszkulin diskurzusokkal (Petrović 2010).
- 5 A Magyarországon élő vajdasági magyar migránsok túlnyomó többségének elbeszéléseiben is a családi gyarapodás és a jólét időszakaként jelennek meg a háború előtti évek; azt mondhatjuk tehát, hogy kollektív tapasztalatról és emlékezetéről van szó.
- 6 Ahogy a vajdasági magyar migránsok gyakran mesélnek az őket a magyarországi magyaroktól mentalitásban, világlátásban stb. megkülönböztető tulajdonságaikról, tapasztalataikról – lásd ehhez Váradi, Eröss (2013) tanulmányát e számban.
- 7 A szerb állam engedélyezi és elismeri a kettős állampolgárságot. Azok a személyek, akik a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság bármely köztársaságában születtek, annak a köztársaságnak az állampolgárai voltak, de a Szerb Köztársaságba menekültek, a Szerb Köztársaság állampolgárai lehetnek, amennyiben betöltötték 18. életévüket, nem veszítették el munkaképességüket és írásban kijelentik, hogy a Szerb Köztársaságot tartják saját államuknak (a Szerb állampolgárságról szóló törvény 23. paragrafusának 2. bekezdése. SZK Hivatalos Közlönye, 135/2004. és 90/2007. szám).
- 8 A Magyarországra áttelepült, magyar állampolgárságot szerzett vajdasági magyar migráns interjúalanyok túlnyomó többsége megtartotta szerb állampolgárságát is, alapvetően ugyancsak praktikus okokból (öröklés, utazás, jogosítvány stb.), vagy „ki tudja, mire lesz jó” alapon, s mert a szerbiai állampolgárságról való lemondás adminisztratív és anyagi terheket róna rájuk. Azt is meg kell említenünk ugyanakkor, hogy a magyarországi törvényi szabályozás a különböző időszakokban eltérő mértékben, de megnehezítette a vajdasági (s más határon túli) magyar migránsok (menekültek, menedékesek) helyzetének legalizálását.
- 9 Az 1995 decemberében aláírt daytoni békeszerződés zárta le a négyéves boszniai háborút, s jelölte ki a politikai rendezés irányait. A békeszerződés nyomán Bosznia-Hercegovinán belül két, politikai önállósággal rendelkező országrész, a bosnyák-horvát föderáció és a boszniai szerb állam jött létre.
- 10 A félelmek megalapozottságát igazolja Jansen (2002), aki a horvátországi Krajínákba visszatért szerbek esetében végletes szegregálódásról, elszigetelődésről beszél. Érdemes hozzátennünk, hogy Jansen, több krajínai faluban járva – kutatóként és a megbékélés lehetőségét kereső civil szervezet képviselőjeként – azt találta, hogy a szerb és a horvát emberek önmagukról, népük-ről kizárólag mint áldozatról, míg egymásról kizárólag mint tettesről beszélnek, nemcsak a kilencvenes évekre, hanem a második világháborút követő szenvedéseikre is visszatekintve. Mindez jószérivel lehetetlenné teszi a megbékélést.
- 11 A Magyarországon élő vajdasági magyarok történeteiben is gyakran hallottunk a kapcsolathálózatok migrációs jelentőségéről. A tanulmányi célú migráció vonatkozásában lásd ehhez Eröss, Filep, Rác, Tátrai, Váradi, Wastl-Walter (2011), valamint Takács, Tátrai, Eröss (2013) tanulmányát e számban.
- 12 Egy temerini magyar, vegyes házasságban élő beszélgetőpartnerünk arról beszélt, hogy – szemben az individualizáltabb, inkább csak a maguk dolgaival foglalkozó magyarokkal – a szerbekre, különösen az újonnan betelepültekre az összetartozás, egymás megsegítése jellemző.

Irodalom

- Eröss Á., Filep B., Rác K., Tátrai P., Váradi M. M., Wastl-Walter, D. (2011): Tanulmányi célú migráció, migráns élethelyzetek: vajdasági diákok Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 4., 3–19.
- Gödri I. (2004): Etnikai vagy gazdasági migráció? Az erdélyi magyarok kivándorlását meghatározó tényezők az ezredfordulón. *Erdélyi Társadalom*, 1., 37–54.

- Gyáni G. (2002): 56-os menekültek emlékező stratégiái. In: Kanyó T. (szerk.): *Migráció és identitás. 56-os menekültek Svájcban*. L'Harmattan, MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 135–148.
- Hall, S. (1993a): Cultural identity and diaspora. In: Rutherford, J. (ed.): *Identity: community, culture, difference*. Lawrence & Wishart, London, 222–237.
- Hall, S. (1993b): Culture, community, nation. *Cultural Studies*, 3., 349–363.
- Jansen, S. (2002): The violence of memories. Local narratives of the past after ethnic cleansing in Croatia. *Rethinking History*, 1., 77–94.
- Massey, D. S., Arango, J., Graeme, H., Kouaouci, A., Pellegrino, A., Taylor, J. E. (2001): A nemzetközi migráció elméletei: áttekintés és értékelés. In: Sik E. (szerk.): *A migráció szociológiája*. Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest, 9–40.
- Mlinar, Z. (1990): Globalizacija, deteritorijalizacija i kulturni identiteti. *Kulturni radnik*, 3., 5–31.
- Petrović, T. (2010): Nostalgia for the JNA? Remembering the army in the former Yugoslavia. In: Todorova, M., Gille, Zs. (eds.): *Post-communist nostalgia*. Berghahn Books, New York, Oxford, 61–81.
- Stefansson, A. H. (2006): Homes in the making: property restitution, refugee return, and senses of belonging in a post-war Bosnian town. *International Migration*, 3., 115–138.
- Stojković, B. (2008): *Evropski kulturni identitet*. Beograd, Službeni glasnik
- Takács Z., Tátrai P., Erőss Á. (2013): A Vajdaságból Magyarországra irányuló tanulmányi célú migráció. *Tér és Társadalom*, 2., 77–95.
- Tilly, C. (2001): Áthelyeződött hálózatok. In: Sik E. (szerk.): *A migráció szociológiája*. Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest, 89–104.
- Váradi M. M., Erőss Á. (2013): „Kulturálisan vagyunk magyarok, mentalitásban szerbek vagyunk szerintem, igen.” Magyarországon élő vajdasági magyar migránsok és a jugóbuli. *Tér és Társadalom*, 2., 55–76.